

Дніпропетровський національний університет

БОНДАР СВІТЛАНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 328.123 (477)

**Політична опозиція
в системі владних відносин України**

Спеціальність 23.00.02 - політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Дніпропетровськ - 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі гуманітарних та природничо-наукових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
КАРАСЕВИЧ Анатолій Олександрович,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
декан історичного факультету

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ІВАНОВ Микола Семенович,
Миколаївський державний гуманітарний
університет імені Петра Могили,
завідувач кафедри державної служби

кандидат політичних наук
ПАЩЕНКО Віктор Іванович,
Дніпропетровський національний університет,
доцент кафедри політології

Захист відбудеться “11” квітня 2008 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.051.08 у Палаці студентів Дніпропетровського національного університету за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ, пл. Т.Г. Шевченка, 1 (парк ім. Т.Г. Шевченка), к. 30.

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці ім. Олеся Гончара Дніпропетровського національного університету за адресою: 49050, м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий “7” березня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук, доцент

С.В. СТАВЧЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна політична наука й практичний досвід розвинених демократичних країн засвідчують, що публічність та конкурентність політичного середовища, транспарентність політичних процесів є одними з найважливіших чинників формування ефективної політики. Важливим механізмом забезпечення альтернативності, багатоваріантності у прийнятті рішень органами влади, відкритості, раціональності цього процесу є інститут політичної опозиції. В ХХ століття його існування визнається абсолютною більшістю дослідників органічним явищем та необхідною характеристикою демократичної політичної системи. Проте виникнення та ефективне функціонування цього інституту потребує особливих умов і можливе лише в рамках тих режимів, де гарантуються і забезпечуються права громадян на вираження і відстоювання своїх інтересів, на протест в випадку їх порушення.

Протягом тривалого часу існування суспільства опозиція вважалася явищем шкідливим, яке руйнує порядок в країні і є джерелом усіляких негараздів. Проте сьогодні практично усім є зрозумілим те, що сильна опозиція – запорука стабільності держави. Існування опозиції створює баланс у політичній системі і захищає країну не тільки від авторитарних крайнощів, але й просто від впливу суб'єктивних чинників при прийнятті важливих рішень урядом, парламентом та іншими владними інститутами. Зрозуміло, що опозиція, як природна противага владі, як її постійний суперник може призводити до певного напруження в політичному середовищі. Проте загрозливих рис це напруження набуває лише в тому випадку, коли опозиція не має можливостей впливати на ситуацію в країні, не має формальних та інституціоналізованих можливостей виражати та відстоювати свою думку, свої позиції та інтереси. Про таку опозицію можна сказати, що вона повністю перебуває поза межами владних взаємодій в країні, поза межами системи владних відносин. Відтак єдиною можливою, єдиною ефективною формою діяльності для неї залишаються позасистемні акції, спрямовані на дестабілізацію, дискредитацію та повалення існуючого режиму. Тому питання шкідливості чи корисності опозиції часто залежить не так від неї, як від умов її діяльності, що створені владою. Від цих умов залежить залученість чи незалученість опозиції до системи владних відносин в країні.

Актуальність питання про опозицію зумовлена ще й тим, що опозиція (говоримо ж не про конкретне сьогоднішнє, а про історичну перспективу) – це потенційна завтрашня влада. І дуже важливо, яке місце вона займала в системі владних відносин країни, яким шляхом прийшла до влади. Оскільки згодом це відбивається і на самому характері влади, і на тому, наскільки легко і безболісно відбувається зміна влади.

Проблема формування політичної опозиції хоч і є однією з базових в процесі демократизації політичної системи України, проте в політичній практиці та суспільній свідомості громадян ще не існує чіткого розуміння суспільно-політичних функцій, соціального сутності, призначення опозиції, її ролі у формуванні ладу, побудованого на засадах поділу та збалансованості влади. Це вимагає звернення до цієї проблематики та ґрунтовної її розробки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Виконана дисертаційна робота є частиною кафедральної науково-дослідної роботи “Формування професійної компетенції майбутніх фахівців економічного спрямування”, яка виконувалася в 2006 – 2007 роках кафедрою гуманітарних та природничонаукових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є дослідження можливостей та перспектив політичної опозиції в системі владних відносин України.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення комплексу таких завдань:

- визначити основні теоретико – методологічні здобутки, накопичені в рамках концепцій політичної опозиції;
- дослідити особливості функціонування, чинники ефективної діяльності та процедурні передумови діяльності політичної опозиції в розвинених демократичних країнах;
- виявити чинники, що впливають на характер інституціоналізації політичної опозиції;
- визначити етапи та передумови розвитку політичної опозиції в Україні;
- визначити критерії опозиційності, відповідні сучасному етапу розвитку політичної системи України;
- оцінити проблеми та перспективи законодавчого врегулювання статусу політичної опозиції в Україні;
- визначити перспективи та можливі напрямки розвитку політичної опозиції в Україні.

Об'єктом даного дослідження є система владних відносин в Україні.

Предметом дослідження є політична опозиція в системі владних відносин в Україні.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження безпосередньо пов'язаний з характером мети дослідження і дослідницьких завдань. Теоретичну та методологічну основу дисертаційної роботи складають диспозиційна концепція владних відносин, фундаментальні концепції зарубіжних та вітчизняних шкіл дослідження політичної опозиції, сучасні підходи до аналізу участі політичної опозиції в системі владних відносин, зокрема парламентської опозиції. Проблема теоретичного конструювання моделей політичної опозиції передбачає наявність

декількох “шарів” в визначенні сутності явища що аналізується. Відтак необхідними складовими елементами дослідження є типологізація, теоретичне моделювання та функціональний аналіз.

Для вирішення поставлених завдань, в дисертації були використані загальнологічні методи наукового пошуку: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, теоретичне моделювання. Кожен з представлених у рамках даного дослідження методів виконує свою специфічну роль, а їх поєднання забезпечує евристичність теоретичних висновків. Інформаційно-аналітичною та методичною базою дослідження стали розроблені різними політичними силами законопроекти, спрямовані на унормування діяльності політичної опозиції в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена вибором предмету дослідження, який є недостатньо розглянутим в українській політичній науці. Тому запропонована робота є однією з перших спроб розкриття місця політичної опозиції в системі владних відносин та основних інституційних засад ефективності її діяльності.

Наукова новизна роботи проявляється у тому, що:

- уточнено поняття політичної опозиції, яка є результатом формування складної моделі політичної участі, що передбачає структурне ускладнення суб'єкта, здатного до вироблення альтернативних варіантів політичних рішень і такого, який прагне отримати можливості їх здійснення;

- доведено, що політична опозиція тоді має місце в системі владних відносин, коли для її позицій характерним є те, що вона може мати владу без її актуалізації, без наявності її маніфестованих проявів. Натомість опозиційні групи, які потребують інтенсивних екстремальних форм діяльності, визначаються в якості таких, що не мають місця в системі владних відносин, або ж займають слабкі позиції, а ресурси влади з'являються в їх розпорядженні лише в процесі діяльності, тобто їх влада нерозривно пов'язана з її актуалізацією;

- встановлено, що можливості політичної опозиції в системі владних відносин визначаються та розрізняються у відповідності від наявності у її розпорядженні чотирьох основних типів владних ресурсів: 1) потенціалу до влади; 2) влади як потенціалу, або потенціальної влади; 3) латентної влади; 4) безпосередньої актуалізації влади;

- при дослідженні розвитку політичної опозиції в Україні встановлено, що слід розрізняти належні опозиції “владні ресурси” та “можливості”. Якщо владні ресурси є об'єктивними та структурними передумовами розвитку опозиції і формуються під впливом системних, інституційних та нормативних чинників, то можливості є суб'єктивними, формуються у відповідності до “внутрішніх якостей” опозиції. Визначено, що попередній розвиток політичної опозиції в Україні відбувався завдяки зростанню її можливостей на фоні практично повної відсутності динаміки її владних ресурсів, за виключенням появи “потенціалу до влади”. Тому

головним напрямком розвитку політичної опозиції в Україні слід вважати збільшення її владних ресурсів;

- встановлено, що основними проблемами діяльності політичної опозиції в Україні є невідповідність її владної позиції та бази влади, а також поширеність “ілюзії” присутності опозиції в системі владних відносин України, яка формується через нерегламентоване і довільне надання окремим її представникам посад зі значними владними повноваженнями за одночасної відсутності відповідних владних ресурсів у опозиції як інституту. Невідповідністю владної позиції та бази влади, де позиція - це положення в системі владних відносин, а база влади – сукупність ресурсів та можливостей, що можуть бути використані в рамках даної позиції, можна пояснити тривалий період інертності та невдач політичної опозиції в Україні в боротьбі за розширення своїх повноважень;

- визначено, що специфікація результатів влади опозиції та перспектив її розвитку має відбуватися за двома критеріями: об’єкт та сфера, де об’єкт - це певний інститут, структура, державна агенція, а сфера - це галузь її впливу. Перспективи розвитку політичної опозиції в Україні зосереджені, головним чином, в рамках розширення сфери застосування її влади.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається насамперед його актуальністю, новизною і сукупністю положень, що виносяться на захист. Теоретичні висновки з роботи та методологічні розробки автора можуть бути використані в подальшій роботі над можливостями правового унормування діяльності опозиції. Створено можливість для підвищення ефективності державної політики спрямованої на взаємодію з політичною опозицією. Визначено умови необхідні для подальшого розвитку опозиції.

Окремі положення роботи можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць і навчальних посібників з політології; при читанні лекцій з політології, спецкурсів для студентів-політологів.

Особистий внесок здобувача. Постановка і вирішення всього комплексу завдань даної дисертації здійснені самостійно. По темі дослідження автором одноосібно, без співавторів підготовлено 7 наукових праць.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднювалися на Міжнародній науково-теоретичній конференції “Філософія освіти та сучасність” (Дніпропетровськ, квітень 2007 р.); Міжнародній науковій конференції “Соціально-гуманітарна освіта в контексті сучасних євроінтеграційних процесів” (Дніпропетровськ, жовтень 2007 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Модернізація політичної системи України: стан та перспективи розвитку” (Луганськ, жовтень 2007 р.); II-х Курасівських читаннях (Київ, вересень 2007 р.). Обговорювалися на засіданнях та теоретичних

семінарах кафедри гуманітарних та природничонаукових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, а нові наукові результати, які винесені на публічний захист, отримані одноосібно автором.

Публікації. Автором опубліковано 7 наукових статей у виданнях, затверджених ВАК України як фахові з політичних наук, загальним обсягом 3,0 авт. арк..

Структура дисертації зумовлена характером проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 224 найменування. Загальний обсяг дисертації складає 205 сторінок, в тому числі список використаних джерел - 23 сторінки. В роботі наведено дві таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовуються актуальність теми дослідження, характеризуються теоретико – методологічні основи, формулюються об'єкт, предмет, мета і завдання, визначаються наукова новизна та практичне значення результатів дослідження.

Перший розділ дисертаційної роботи **“Теоретико-методологічні засади дослідження феномену політичної опозиції”** присвячено розгляду основних здобутків в сфері дослідження політичної опозиції накопичених в вітчизняній та світовій політології та формулюванню теоретико-методологічних засад дослідження політичної опозиції в системі владних відносин України.

У першому підрозділі *“Поняття політична опозиція в дослідженні владних відносин: український та зарубіжний досвід”* аналізуються праці та здобутки вітчизняних дослідників в рамках даної тематики – В. Горбатенка, В. Цвиха, Ф. Кирилюка, В. Мадіссона, В. Якушика, М. Михальченка, Ф. Рудича, В. Бабкіна, С. Рябова, А. Губерського, А. Колодій, І. Кураса та інших.

Проводиться дослідження визначень поняття опозиції, її функцій та місця в політичній системі суспільства в роботах Р. Даля як фактичного засновника системних досліджень політичної опозиції. Звернення до праць Г. Іонеску, І. Мадагіага, Р. Паннета, П. Мейра, С. Ашервуда, В. Рено, Пенг Ер Лама дає змогу, по-перше, оцінити стан справ з політичними опозиціями в країнах, де існують недемократичні режими, або режими несконсолідованої демократії, по-друге, ці роботи надають нам уявлення про методи дослідження опозиції.

Зазначається, що в Україні правомірність та необхідність існування політичної опозиції досліджувалася вже такими мислителями як Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський, вченими Києво-Могилянської академії тощо. М. Драгоманов в своїх працях розглядав та обґрунтовував

необхідність існування політичної опозиції. М. Грушевський наголошував на необхідності представлення інтересів меншості шляхом удосконалення виборчої системи, хоча і залишав поза своєю увагою питання стосовно її діяльності у виборному органі.

Наразі ж, в Україні, можна спостерігати циклічну актуалізацію вивчення політичної опозиції, фактично пов'язану з виборчим циклом. Це питання було актуалізовано в 1996 році, коли, вперше в Україні, з множини політичних відносин чітко виділилося протистояння між владою та опозицією. Тоді ж воно стало об'єктом уваги таких українських науковців як В. Бабкін, З. Балабаєва, Г. Демиденко та ін.

Значна частина українських дослідників займається дослідженням окремих сторін діяльності опозиції. Умови діяльності опозиції в Україні досліджуються в роботах М. Михальченка, Ф. Рудича, В. Цвиха, Ф. Кирилюка. Питання типології, організаційної побудови опозиції, її ідеологічного забезпечення, лідерського потенціалу досліджуються в працях Ю. Бадзьо, Г. Щедрової, О. Чемшита, Ю. Сурміна, М. Примуша, В. Беха, Д. Видріна, В. Горбатенка, С. Рябова, О. Гриніва, Ю. Розенфельда, А. Губерського, В. Євтуха, В. Журавського, А. Колодій, В. Крисаченка, І. Кураса, З. Самчука, Г. Темка, В. Танчера, Л. Угриня, Ю. Шведа, В. Чепиноги. Методології дослідження опозиції в українських умовах присвячені роботи Н. Винничук, В. Мадіссона, Т. Ткаченко, В. Якушика, Г.Ф. Постригань.

Проте частина звернень до цієї тематики характеризується певною обмеженістю предмету дослідження. Про це свідчать як характер та тема наукових робіт, так і кількість авторів та їх звертань до даної теми. Так автори звертаються до дослідження опозиції дуже часто в рамках лише однієї статті, і, відповідно, звертають увагу лише на найбільш загальні її характеристики. Часто це - порівняння влади та опозиції, їх можливостей та повноважень в Україні. Значна кількість статей присвячена обґрунтуванню чи спростуванню, останнє рідше, необхідності правового врегулювання діяльності опозиції та його форм. В цьому сенсі важливе значення мають дисертаційне дослідження, монографія та численні статті Совгирі О.В., в яких з правових позицій подається ґрунтовний опис підстав діяльності парламентської опозиції в країнах розвиненої демократії і визначається необхідність правової регламентації статусу парламентської опозиції в Україні.

З врахуванням цього важливим є дослідження політичної опозиції в Україні з системних позицій, з визначенням не тільки локальних питань її існування, але й місця, можливостей та перспектив в системі владних відносин України

В другому підрозділі *“Поняття та типи політичної опозиції”* визначається, що класифікацію опозиції, як і вивчення її загальної проблематики, здійснювали переважно західні вчені. У 1960 - 1980 роках виходить чимало праць, присвячених, зокрема, поняттю, ознакам та повноваженням політичної опозиції. З'явилися роботи Р. Даля, Г. Юнеску і І. Мадаріага,

Дж. Сарторі та Х. Лінца. Значну увагу цьому питанню приділяли також О. Кіршхаймер, Р. Макрідіс, Д. Елерз, Е. Шилз, Р. Паннет, А. Алібасік, К. Палескі, Є. Колінські. На пострадянському просторі типи й моделі політичної опозиції досліджували О. Циганков, С. Поршаков, У. Кириєнко, С. Телешун та інші.

В роботах більшості вчених увага зосереджувалася на моделях опозиції та їх особливостях або принципах організації й діяльності політичної опозиції в окремих країнах. Відтак зросли можливості для її класифікації та проведення компаративних досліджень. Як наслідок одним з найпоширеніших способів дослідження опозиції є створення її типологій. До числа найбільш важливих з них ми можемо віднести протиставлення системної та позасистемної опозицій. Головна різниця між ними полягає в тому, що для системної опозиції характерне сприйняття влади і провладної більшості як конкурента, і відтак стан конструктивного опонування владі. Тоді як для позасистемної опозиції – як ворога, і стан протистояння.

Крім того в роботі визначаються такі типи опозицій як “принципова”, “антагоністична”, відповідальну і невідповідальну. Х. Лінц вводить ґрунтовну класифікаційну схему опозицій – лояльна, напівлояльна, нелояльна опозиції, і також визначає і додаткові, уточнюючі типи – напівопозиція, квазіопозиція.

Важливим, в контексті теми дослідження є також поділ на парламентську та непарламентську опозиції. Наявність парламентської опозиції не означає, що вона організована обов’язково у вигляді партії чи партій. Зокрема, суб’єктами парламентської опозиції можуть бути партія, блок партій, фракції або окремі члени парламенту. Непарламентська опозиція має таку безліч типів, що їх майже неможливо перелічити. Наприклад, її формами можуть бути: окремі громадяни, політичні партії, не представлені в парламенті, засоби масової інформації, групи інтересів та групи тиску, громадські й культурні організації, корпорації, профспілки тощо.

В третьому підрозділі *“Політична опозиція в системі владних відносин: методологія та основні проблеми дослідження”* наведено визначення та розрізнення так званих “широкого” та “вузького” розумінь опозиції. В сучасній політології діапазон визначень поняття “опозиція” досить широкий: від протистояння як характеристики суспільних відносин до опозиції як інституту політичної системи, характерного для громадянського суспільства і правової держави. При застосуванні “широкого” визначення політичної опозиції фактично відбувається її ототожнення з соціальним протестом. Разом з тим протест це різновид реактивної поведінки соціального суб’єкта, що має своєю метою нейтралізацію чи максимальне нівелювання зовнішніх факторів, що його спровокували, через маніфестацію відношення до них в формі, яка викликає системний резонанс. Основною рисою протестів є їх стихійність. Учасники протестних акцій, достатньо добре усвідомлюючи проти чого вони діють, рідко мають чітке позитивне уявлення

про свої дії, тобто про те, за що вони виступають. Їх дії можна назвати суспільною, стихійною опозиційністю, проте до опозиції політичної вимоги мають бути вищими.

Визначення опозиції методологічно можливе лише крізь призму категорії влади. Влада для опозиції є: об'єктом, на який спрямований її спільний інтерес; активним, наділеним широкими повноваженнями по визначенню правил політичної гри суб'єктом політики, що постає в результаті інституціонального втілення у формі органів державної влади. Як наслідок ми відокремлюємо поняття політична опозиція як від опозиції суспільної, так і від парламентської меншості, вважаючи що політична опозиція, як суб'єкт в системі владних відносин, характеризується наявністю ряду специфічних якостей: організованості, претензії на владу та ін.

Отже узагальнено поняття політичної опозиції можна визначити так: це інститут представництва і відстоювання інтересів громадян, який виражається переважно у сукупності організаційних форм, яка не бере участі у формуванні вищих виконавчих органів влади, здійснює системну критику правлячого режиму, має власні принципи та базові положення, які відстоює усіма можливими засобами, формує альтернативну до задекларованої владою програму розвитку суспільства.

Другий розділ **“Опозиція в політичних процесах демократичних держав”** спрямовано на опис основних інституційних та процедурних передумов ефективного функціонування політичної опозиції в розвинених демократичних державах.

В першому підрозділі *“Зародження опозиції в політичній практиці Великобританії”* визначається, що формування дієвої та ефективної опозиції залежить від визначення формальних умов її діяльності, але не менш важливими є ставлення громадськості до опозиції, та ставлення самих представників опозиції до свого статусу і розуміння ними своїх обов'язків та функцій.

Термін “опозиція” входить у вжиток у Великобританії в 1730-х роках, проте на протязі наступних ста років відношення до неї було переважно негативним, оскільки вона міцно асоціювалася з поняттями “партія” та “фракція”. Вихідне розуміння “фракції” як носія групових інтересів надовго визначило негативне відношення до неї. Прислужилися формуванню такого ставлення праці відомих філософів того часу, зокрема Т. Гоббса та Ж.-Ж. Руссо. Одним з перших, хто звернув увагу на проблему “фракційності” політики, але не прийшов до висновків про її негативне значення для суспільства та неодмінну її заборону був американський мислитель Дж. Медісон.

На практиці зміна ставлення до опозиції була також дуже поступовою. На прикладі Великобританії ми можемо бачити, яким чином наявність парламентської меншості первинно не приводить до формування парламентської опозиції через специфіку самоусвідомлення її представників. Поступове зростання незадоволення результатами роботи парламенту в цілому, домінуванням монарха при призначенні голови уряду та міністрів, а головне, зміна відношення

самих парламентарів до можливості та доцільності опозиції, підготували ґрунт до встановлення дійсно ефективної політичної опозиції. Відправною ж точкою для цього стала парламентська реформа 1832 р., яка привела до формулювання спеціального правового статусу опозиції, надала нові можливості впливу “фракцій” - “партій” на структурування парламенту та нові організаційні можливості для діяльності самого парламенту. Все це зумовило перетворення парламентської опозиції в Великобританії на потужний та стабільний політичний інститут.

В другому підрозділі *“Інституційні засади діяльності політичної опозиції в демократичних країнах”* виходячи з практики європейських демократичних країн, ми можемо стверджувати, що право на представництво – це законодавчо закріплена за опозиційною партією чи опозиційним блоком гарантія отримання високих посад у керівництві парламенту, в його комітетах і комісіях, право на оприлюднення у стінах парламенту своєї позиції. Найдоцільнішим тут видається закріплення за парламентською опозицією посад голів тих комітетів, які дають їй можливість виконувати свої основні функції: контролю, критики та альтернативи. Крім того, представники опозиції мають можливість отримати половину місць у цих комітетах. Керівник опозиції повинен мати право на посаду одного з заступників спікера.

Опозиції також обов’язково повинна бути надана можливість впливати на прийняття порядку денного засідань. Наприклад, за нею може бути закріплено, як у литовському Сеймі, певний день. Важливою процедурною передумовою ефективної діяльності опозиції є надання права на 10-хвилинний виступ протягом засідання парламенту та право на доповідь (співповідь) при розгляді важливих питань, перелік яких також має визначатися законом.

Чи не найголовнішою ознакою опозиційності має бути висунення власної, відмінної від урядової, програми політичного та економічного розвитку країни. І в цьому плані доречною здається традиція створення тіньового уряду, члени якого повинні забезпечуватися необхідною інформацією, а голова тіньового уряду має одержати можливість бути присутнім на засіданнях діючого уряду з правом виступу на ньому з кожного питання, що розглядається. За умови вільного розвитку засобів масової інформації не є необхідним докладне прописування у законодавстві прав доступу представників опозиції до ЗМІ. Виняток можуть становити лише державні ЗМІ.

Всі зазначені заходи є необхідними для забезпечення кількох основоположних моментів здорового функціонування політичної системи. Це: гарантування можливості бути представленими у парламенті інтересів виборців, які проголосували за опозиційні партії; існування сильної опозиції як умови запобігання тоталітарним зазіханням виконавчої влади; забезпечення мирної, конституційної, з уникненням конфліктних прецедентів, зміни влади у державі; створення конструктивної дискусії навколо політики уряду, що обумовлює поліпшення якості рішень, які ним приймаються, та гарантує захист національних інтересів.

В третьому підрозділі *“Чинники інституціоналізації політичної опозиції”* визначається, що спосіб формальної організації і особливостей діяльності опозиції в державі залежить від цілої сукупності чинників. У демократичних країнах Заходу опозиція відіграє важливу роль – бере безпосередню участь в процесі управління державою. Проте, ступінь її залучення до державної діяльності є різним, і ця різниця перебуває, фактично, у прямій залежності від трьох основних чинників. Першим чинником є форма організації влади. Від форми правління залежить якою мірою відбувається безпосереднє залучення опозиції до керівництва державою, і, зокрема, чи відіграє вона роль в призначенні і звільненні з посад окремих урядовців, або уряду в цілому.

В рамках визначення залежності місця політичної опозиції в системі владних відносин в країні ми виділили президентську республіку, парламентську республіку 1) з “Вестмінстерською моделлю” або парламентську опозицію без права вето урядових рішень; 2) з парламентською опозицією з правом вето рішень уряду; 3) з моделлю прямої демократії. В рамках моделі змішаної республіки можна виділяти французьку напівпрезидентську модель коли більшість та опозиція нормативно не розмежовані, та класичний приклад змішаної республіки, коли існує чітке розмежування статусу більшості та опозиції.

Проаналізувавши проблему інституціоналізації парламентської опозиції за різних форм правління, можна зробити висновок, що рівень інституціоналізації парламентської опозиції залежить від форми правління, точніше, від того, який рівень впливу має парламент (більшість) на формування уряду та контроль за його діяльністю. Спираючись на дану тезу, можна сказати, що інституціоналізація опозиції у країнах із змішаною формою правління залежить від того, якою мірою більшість “пов’язана” із процесом формування та діяльності уряду.

Другий основний чинник що впливає на специфіку виборчої системи в країні, це тип виборчої системи. Третій – тип партійної системи. Між формою правління і виборчою системою існує тісний взаємозв’язок. Переважна більшість держав з парламентською формою правління прийняла пропорційну виборчу систему, в якій політичні партії, представлені парламентськими фракціями, формують уряд і розробляють програму його діяльності.

Третій розділ **“Політична опозиція в Україні: еволюція та напрямки розвитку”** спрямовано на аналіз стану політичної опозиції в Україні, її активності, чинників, що її зумовлюють та напрямків розвитку.

В підрозділі першому *“Зміни виборчого законодавства та становлення опозиції в Україні: від дисидентських гуртків до парламентських партій”* визнається, що політична опозиція в Україні отримала вільні можливості для розвитку після встановлення незалежності країни. В подальшому її функціонування визначалося декількома основними чинниками. До яких можна віднести: специфіку суперпрезидентського режиму, якості самих опозиціонерів, постійне трансформування виборчої системи.

Зрештою поступовий розвиток політичних партій, а саме вони постійно були основою опозиційної діяльності в Україні, привів до появи опозиції, яка була готова як до рішучих дій, так і до отримання влади. Важливе значення в цьому процесі мало впровадження в Україні пропорційної системи на виборах до парламенту та органів місцевого самоврядування. Це дало остаточний імпульс до формування опозиції в Україні. Втім численні спроби законодавчим шляхом визначити права та повноваження опозиції поки що нічим не завершилися. Не в останню чергу причина цього полягає в “незавершеності” і “неусталеності” політичної реформи в Україні. За її результатами значно змінився розклад сил в трикутнику “Президент – парламент – Прем’єр-міністр”, що реактуалізувало питання про критерії опозиційності в Україні.

Можна стверджувати, що взаємодія влади та політичної опозиції практично завжди була проблемним місцем української політики. Тривалий час держава домінувала над опозицією, а остання не демонструвала своєї конструктивності, готовності взяти владу в свої руки, не являла собою якоїсь альтернативи влади. Досвід парламенту п’ятого скликання показав, що непорозуміння між опозицією та владою, в нових умовах, що склалися після “політичної реформи”, може призвести до політичного колапсу. Невміння окремих політиків та державних діячів домовлятися, неповага до опозиції та її прав стає важливою загрозою ефективності та стабільності політичної системи.

В другому підрозділі “*Трансформація критеріїв опозиційності в Україні*” визначаються основні критерії опозиційності адекватні сучасному стану розвитку політичних відносин в Україні. Першим з таких критеріїв залишається протидія, опір урядовій політиці, яка може виражатися або в представленні альтернативних шляхів розвитку суспільства, або в виступах проти існуючої системи влади взагалі, виступах проти конституції, політичної системи в цілому. В її рамках можна виділяти два напрямки - протидія змісту політики і протидія методам її здійснення.

Другим критерієм є – претензії чи прагнення до отримання влади. Крім того, в якості критерію можна виділити також певну міру організованості, адже мова в будь-якому разі має йти про “організовану групу суб’єктів” та наявність спільного інтересу. Крім того, в якості додаткових критеріїв висуваються системність та інституціоналізованість. З структурної точки зору, існування опозиції ми можемо визнати не тоді, коли певна група знаходиться при владі, а інша – ні, а лише тоді коли певна група знаходиться при владі, інша – ні, і стратегія її діяльності активно протистоїть стратегії владної групи, є з нею несумісною. Якщо ж цього протистояння стратегій немає, то немає й опозиції.

Але, крім того, це протистояння, або ж протиборство має бути співмірним, тобто влада має відчувати певне обмеження своєї діяльності завдяки наявності та діяльності опозиції. Якщо ж певна група людей проголошує, що вона протистоїть владі, критикує її, проте у влади є вся

повнота можливостей проводити свою політику, ігноруючи цю групу чи й навіть утискаючи її діяльність то вони не можуть претендувати на статус опозиції, на статус політичних конкурентів владних структур.

Підводячи підсумки можемо зазначити, що серед множини критеріїв та ознак опозиційності ми можемо виділити три основні групи. По-перше, ми можемо виділяти групу структурних критеріїв опозиційності. По-друге важливими є група критеріїв, яку ми можемо віднести до функціональних, і які мають показувати, чи виконують сили, що претендують на статус опозиційних, певні очікувані від них функції. Третьою групою критеріїв, дуже важливою для України є програмні критерії. Саме від відмінностей в програмі, в стратегії розвитку країни яку пропонують різні політичні сили, ми маємо очікувати найбільш чітких та зрозумілих підстав для розрізнення опозиційних та неопозиційних сил.

В підрозділі третьому *“Можливості, перспективи та проблеми законодавчого врегулювання статусу політичної опозиції в Україні”* ми, говорячи про необхідність визначення правового статусу опозиції, опиняємося перед завданням визначення обширності даного поняття, яке коливається від опозиції як суспільного, інституційно неоформленого явища, яке включає діяльність окремих громадян, громадських організацій, політичних партій, які не мають представницьких мандатів, до парламентської опозиції, і як крайнього її прояву до монополії на звання опозиції зі сторони найбільшої опозиційної фракції парламенту.

Сучасна ситуація в Україні характеризується модифікацією політичної системи, пов'язаною з конституційною реформою та перенесенням основного важеля впливу в системі органів державної влади від Президента до Прем'єр-міністра. Це обумовлює переміщення акценту у протистоянні опозиції та влади у площину “парламент – уряд”. Визначення статусу парламентської більшості автоматично тягне за собою необхідність регламентації статусу та функціонування опозиційної меншості у парламенті. Саме тому часто і йдеться про потребу визначення статусу саме парламентської опозиції (або меншості). В цьому разі поле, яке потрібно внормувати, дуже вузьке і зводиться до парламентського статусу опозиції і тих механізмів, яких не вистачає меншості.

Ми вважаємо що це поле не потребує прийняття окремого законопроекту. Головним мотивом цього рішення є очевидна, виходячи з положень, що містяться в запропонованих депутатами законопроектах, загроза монополізації статусу опозиції домінуючою серед опозиційних фракцій, яка зможе шляхом формалізації свого статусу опозиції перебрати на себе ефірний час, керівництво “тіньовим” урядом, участь в розподілі комітетів і т.д.

У **висновках** зазначається, що термін опозиція означає протидію, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії і саме це приводить до трактування в якості опозиції будь-якого протистояння. Опозиція як широке поняття об'єднує організації, партії, групи, осіб, які

виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому. В цьому сенсі опозиція є діалектичним “двійником” влади – інституціоналізацією інтересів, які не отримали представлення у владі. Оскільки опозиційність є якістю, притаманною самій природі людського суспільства в силу його неоднорідності і відмінності інтересів як окремих людей, так і соціальних груп, опозиція існує в будь-якій соціальній системі, де ресурси, що визначають поведінку її членів розподілені нерівномірним чином. Тому вона існує в будь-якому суспільстві, є “тінню” влади, її контрагентом. Звідси контекстуальність опозиції, яку можна визначати лише в контексті владних відносин.

Спосіб формальної організації і особливостей діяльності опозиції в державі залежить від цілої сукупності чинників. У демократичних країнах Заходу опозиція відіграє важливу роль – бере безпосередню участь в процесі управління державою. Проте, ступінь її залучення до державної діяльності є різним, і ця різниця перебуває, фактично, у прямій залежності від трьох основних чинників. Першим чинником є тип виборчої системи. Другий основний чинник, що впливає на специфіку політичної опозиції в країні, це тип партійної системи. Третій - форма правління. Від неї залежить якою мірою відбувається безпосереднє залучення опозиції до керівництва державою, і, зокрема, чи відіграє вона роль в призначенні і звільненні з посад окремих урядовців, або уряду в цілому.

Наразі головними критеріями опозиційності в Україні є протидія, опір урядовій політиці, яка може виражатися або в представленні альтернативних шляхів розвитку суспільства, або в виступах проти існуючої системи влади взагалі, виступах проти конституції, політичної системи в цілому. В її рамках можна виділяти два напрямки - протидія змісту політики і протидія методам її здійснення. До трьох основних груп критеріїв опозиційності відносяться, по-перше, структурні критерії опозиційності. По-друге важливими є група критеріїв, яку ми можемо віднести до функціональних, і які мають показувати, чи виконують сили, що претендують на статус опозиційних, певні очікувані від них функції. Третьою групою критеріїв, дуже важливою для України є програмні критерії. Саме від відмінностей в програмі, в стратегії розвитку країни яку пропонують різні політичні сили, ми маємо очікувати найбільш чітких та зрозумілих підстав для розрізнення опозиційних та неопозиційних сил. Наявність саме такого типу критеріїв опозиційності в Україні ускладнює законодавче визначення статусу опозиції в Україні.

Реалізація необхідних для ефективної діяльності опозиції прав може бути забезпечена кількома способами: через включення відповідних норм до конституції і до парламентського регламенту; лише до регламенту; через прийняття закону про парламентську опозицію або без правового унормування - силою політичної традиції.

Діяльність депутатських фракцій у Верховній Раді України регламентується Регламентом Верховної Ради. Оскільки зміст переважної більшості законопроектів, спрямованих на

врегулювання статусу опозиції, зводиться в основному до визначення прав фракцій та груп, що утворюють більшість та опозицію у Верховній Раді України, а також порядку створення останніх, підстав для врегулювання статусу опозиції шляхом прийняття відповідного окремого Закону, на наш погляд, не існує. Оскільки на сьогоднішній день інституційно оформлена опозиція зосереджена як в парламенті, так і в місцевих радах, то найбільш оптимальними способами та механізмами її захисту слід визнати дотримання норм регламентів, які закріплюють принципи пропорційного розподілу керівних посад у парламенті (органах місцевого самоврядування) та посад у складі парламентських комітетів між фракціями (тобто, – у відповідності до кількості депутатів, які входять до складу фракції), обов'язковість надання урядом інформації на запити та звернення, незалежно від того, хто є ініціатором запиту (звернення) тощо.

Порядок утворення парламентської більшості та опозиції, права і гарантії їх діяльності слід врегулювати Регламентом Верховної Ради України. Доступ опозиції до засобів масової інформації – законами про засоби масової інформації. Це має дати змогу врегулювати права не тільки парламентської опозиції, але й інституційно неоформленої також. Права ж і гарантії опозиції, яка існує поза межами парламенту, лежать у площині регулювання законодавства про місцеве самоврядування, про звернення громадян, про політичні партії, засоби масової інформації тощо. Порядок утворення більшості та опозиції, права і гарантії їх діяльності в місцевих радах слід врегулювати місцевими регламентами, кожен з яких має враховувати специфіку регіону.

Головні положення дисертаційного дослідження викладені в таких публікаціях автора:

Основні праці:

1. Бондар С.С. Демократична політична культура як передумова ефективної діяльності опозиції // Вісник Дніпропетровського університету. - Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. - Випуск 16. – Дніпропетровськ. – С.111-116.
2. Бондар С.С. Критерії опозиційності в політичній системі України // Вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. - № 7-8. – С. 344 – 350.
3. Бондар С.С. Опозиція та влада в Україні // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: ТОВ “ІНТАС”, 2007. – Вип. 29. – С. 118 – 127.

4. Бондар С.С. Форма правління як конститууюча основа діяльності парламентської опозиції // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: ТОВ “ІНТАС”, 2007. – Вип. 30. – С. 240 – 250.

5. Бондар С.С. Політична опозиція: інтерпретація поняття та місця в політичному процесі // Грані. - 2007. - № 6 (56). – С. 110 – 113.

6. Бондар С.С. Статус опозиції в Україні: доцільність правової регламентації // Грані. - 2008. - № 1 (57). – С. 120 – 124.

7. Бондар С.С. Правова регламентація статусу опозиції в Україні: доцільність та форми реалізації // Наукові записки. – Вип. 36. – Курасівські читання 2007 р. “Влада і суспільство в сучасній Україні: механізми взаємодії”. – К.: Знання України, 2007. – С. 122 – 132.

АНОТАЦІЇ

Бондар С.С. Політична опозиція в системі владних відносин України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Дніпропетровський національний університет. - Дніпропетровськ, 2008.

Дисертація присвячена дослідженню можливостей та перспектив політичної опозиції в системі владних відносин України. Досліджено процес виникнення та розвитку концепцій політичної опозиції. Виокремлено та проаналізовано особливості функціонування, чинники ефективної діяльності та процедурні передумови діяльності політичної опозиції в розвинених демократичних країнах. Виявлено чинники, що впливають на характер інституціоналізації політичної опозиції.

Сформульовано основні етапи розвитку політичної опозиції в Україні. Визначено критерії опозиційності, відповідні сучасному етапу розвитку політичної системи країни. Визначено перспективи та проблеми розвитку політичної опозиції в Україні.

Ключові слова: політична опозиція, система владних відносин, інституціоналізація, парламентська опозиція, правова регламентація.

Бондарь С.С. Политическая оппозиция в системе властных отношений Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Днепропетровский национальный университет. - Днепропетровск, 2008.

Диссертация посвящена исследованию возможностей и перспектив политической оппозиции в системе властных отношений Украины.

Определены особенности развития концепций политической оппозиции, основания их современного формирования и направления их дальнейшего развития. Определены возможные направления теоретического осмысления деятельности политической оппозиции. Сформулированы основные теоретико-методологические достижения, накопленные в рамках концепций политической оппозиции, понятие и ее основные типологии.

Доказано, что политическая оппозиция является результатом формирования сложной модели политического участия, которое предусматривает структурное усложнение субъекта, способного к разработке альтернативных вариантов политических решений и такого, который стремится получить возможности их осуществления.

Выделены и проанализированы особенности функционирования, факторы эффективной деятельности и процедурные условия деятельности политической оппозиции в развитых демократических странах. Определены место и роль оппозиции в политическом процессе. Сформулированы основные институциональные и процедурные условия эффективной деятельности политической оппозиции. Выявлены факторы, которые влияют на характер институционализации политической оппозиции. К числу наиболее важных из них принадлежат: тип избирательной системы, тип партийной системы, форма правления.

Определено множество моделей деятельности оппозиции в условиях различных форм правления: оппозиция в президентской республике, парламентская республика с “Вестминстерскую моделью” или парламентская оппозиция без права вето правительственных решений; парламентская республика с парламентской оппозицией, которая обладает правом вето на решения правительства; парламентская республика с моделью прямой демократии.

В рамках модели смешанной республики выделено французскую полупрезидентскую модель, когда большинство и оппозиция нормативно не разграничиваются; и смешанную республику, когда существует четкое разграничение статуса большинства и оппозиции.

Установлено, что реализация необходимых для эффективной деятельности оппозиции прав может быть обеспечена следующими способами: через включение соответствующих норм в Конституцию и в парламентский регламент; только в регламент; через принятие закона о парламентской оппозиции или без правового нормирования, силой политической традиции.

На основании анализа функционирования оппозиции в зарубежных демократических странах сделан ряд обобщений, направленных на закрепление возможностей эффективной деятельности оппозиции. К числу наиболее важных из них относятся: получение парламентской оппозицией должностей заместителей председателей парламентских комитетов; определение повестки дня правительством после консультаций с представителями парламентской оппозиции, а также право не менее одной трети от общего числа членов палаты парламента направлять президенту петицию с требованием отказаться от подписания акта и требовать проведения

референдума; право 1/10 членов парламента выступить с инициативой вынесения конституционной поправки на всенародный референдум.

Сформулированы основные вехи и этапы развития политической оппозиции в Украине. Определено, что ее функционирование определялось несколькими основными факторами. К ним относятся: специфика суперпрезидентского режима, качества самих оппозиционеров, постоянные трансформации избирательной системы.

Поступательное развитие политических партий, а именно они постоянно были основой для оппозиционной деятельности в Украине, привело к появлению оппозиции, которая была готова как к решительным действиям, так и к завоеванию власти. Важным было внедрение в Украине пропорциональной системы на выборах парламента и органов местного самоуправления. Это дало серьезный импульс к формированию оппозиции в Украине.

Определены критерии оппозиционности, соответствующие современному этапу развития политической системы Украины. Определены перспективы и проблемы законодательного урегулирования статуса политической оппозиции в Украине, перспективы и возможные направления ее развития.

Ключевые слова: политическая оппозиция, система властных отношений, институционализация, парламентская оппозиция, правовая регламентация.

Bondar S.S. Research of the Political opposition as part of the system of power relation. – Manuscript.

Thesis on obtaining a scientific degree of a Candidate of political science on the speciality 23.00.02 – political institute and process. Dnipropetrovsk national university, Dnipropetrovsk, 2007.

The dissertation is dedicated to define of the opportunities and perspectives of the political opposition in the Ukrainian system of power relation. The process of the origin and development conception political opposition in political theory is researches. The author analyzed specifies activity political opposition in development democracy country. Factors and condition effectively activity political opposition is defined and described. Also the conditions of institutionalization of the political opposition were described.

Main stage development of the political opposition in Ukraine is defined. The author formulates criteria definite of the “true” political opposition on the contemporary stage development of the political opposition in Ukraine. On the basis of research outcomes the conclusions are made and the practical guidelines are formulated.

Keywords: political opposition, system of power relation, institutionalization, parliamentary opposition, low regulations.